УДК 159.946.3:81’23(48)

Крилова-Грек Юлія Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент. Докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. м. Київ. Україна.

doca123@ukr,net

ORCID: 0000-0002-2377-3781

ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ У ДОРОСЛОЇ АУДИТОРІЇ

Анотація

У статті ми показали особливості навчання дорослої аудиторії в дистанційному форматі. ***Мета*** *нашої роботи полягала в наступному: за допомогою дистанційного курсу покращити рівень інформаційної грамотності, критичного мислення та сформувати психологічну стійкість до маніпулятивного впливу та шахрайських дій соціальних інженерів. Ми показали, що, незважаючи на обмеження, обумовлені відсутністю безпосереднього контакту, дистанційні курси можуть використовуватись як альтернативний варіант навчання. Для перевірки гіпотези ми задіяли* ***методи*** *анкетування, збору інформації, статистичної обробки даних. Курс складався з 4-х занять та включав теми, пов’язані з аналізом, перевіркою інформації, розвитком критичного мислення та психологічної стійкості як до недоброчесного медіаконтенту, так і до шахрайських схем соціальних інженерів. Ми провели анкетування респондентів до та після тренінгу і* ***результати*** *показали, що загальний середній рівень інформаційної грамотності підвищився на 21,1 %. Наш підхід до проведення дистанційного курсу дозволив нам зробити його цікавим для аудиторії й не перетворити заняття на монотонні лекції.*

Отже, *в результаті проведеної роботи нам вдалося досягнути поставленої мети. Окрім цього, ми побачили, що дистанційні тренінги та курси є ефективним інструментом навчання дорослих (якщо при цьому враховується*

специфіка дистанційних занять). Приклад даного тренінгу показав, що в разі необхідності дистанційна форма навчання може використовуватись як альтернативний та доволі ефективний інструмент навчання практичних навичок.

Ключові слова: *інформаційна грамотність, доросла аудиторія, психологічна стійкість, дистанційне навчання.*

Krylova-Grek. Yuliya, PhD, As. Professor. The doctoral studies in Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

DISTANCE LEARNING TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION LITERACY SKILLS OF ADULT LEARNERS

Summary

The given study focuses on the specific of adult learning. The aim of our research is the following: with the help of a distant course to improve the level of media literacy, critical thinking and build psychological resilience to manipulative impact and the fraudulent attempts of social engineers. We demonstrated that despite the obstacles caused by the lack of face-to-face contact, online courses could be used as an alternative form of studying. To our research we use the following methods: questionnaires, information collection, and statistical data processing. For the hypothesis verification, we use the following methods

The course consists of four lessons and includes topics about information checking, developing critical thinking, and building psychological resilience to dishonest media content and resisting fraudulent actions of social engineers. We conducted a survey before and after the training, the results of which demonstrated that students significantly improved their levels of media and cyber literacy after attending online classes (21%). Our approach to an organization and holding an online study allowed us to keep participants interested and didn't turn our lessons into boring lectures.

Thus, in the results, we succeeded to achieve the aim. Moreover, we saw, that distance learning can be an effective tool for adult learning if we take into consideration the specific features of an online format. The example of the given training showed that, if necessary, online learning can be employed as an alternative and quite an effective tool for providing knowledge and skills.

Keywords: *information literacy, adults, psychological resilience, distance learning.*

Постановка проблеми. Актуальність проведення навчання з інформаційної грамотності обумовлена шквалом дезінформації у соціальних мережах, навалою псевдоновин, а також шахрайством в Інтернеті. Вплив цих явищ став вагомо відчутний у період, коли значна частина комунікації здійснюється засобами Інтернету. У той же час невисокий рівень інформаційної грамотності пересічних користувачів залишається актуальною проблемою. Згідно зі звітом Reuters Institute Digital News Report навіть ще до початку пандемії більш ніж половина респондентів зазначала, що не завжди може відрізнити правду від фейків у новинах (Reuters Institute, 2020).

Сфера наших наукових інтересів пов’язана з впровадженням інформаційної грамотності, критичного мислення та психологічної стійкості до маніпулятивних медіавпливів. У даному випадку нашим завданням було організувати роботу в нових умовах за допомогою дистанційних технологій.

Питання психологічної стійкості та просвіта в інформаційній галузі в сучасних умовах є одним із пріоритетних напрямів навчання дорослих. Важливо зазначити, що в межах поняття інформаційної грамотності ми розглядаємо два питання: медійну грамотність та кіберграмотність, зокрема її гуманітарні аспекти. Ми звертаємо увагу, що поняття «кіберграмотність» було озвучено в європейському просторі у 2013 році професором Gurak у межах обговорення питань щодо медійної та інформаційної грамотності (United Nations Educational, Scientifc and Cultural Organization, 2013; Gurak, 2001).

Предмет дослідження: інформаційна грамотність дорослої аудиторії та шляхи покращення її якості в дистанційному форматі.

Гіпотеза: спеціально розроблена серія дистанційних тренінгів з інформаційної грамотності має підвищити рівень критичного мислення, навчити розрізняти правдиву та фейкову інформацію, дбати про безпеку персональних даних в Інтернеті та покращити психологічну стійкість до маніпулятивної інформації та шахрайських дій соціальних інженерів.

Мета роботи: за допомогою дистанційного курсу підвищити рівень інформаційної грамотності, розвинути критичне мислення та сформувати психологічну стійкість до маніпулятивної інформації та шахрайських дій соціальних інженерів.

Практичне значення роботи полягає в розробці дистанційного курсу для освіти дорослих задля покращення інформаційної грамотності та психологічної стійкості до маніпуляцій та шахрайських атак в онлайн-мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій свідчить, що різні аспекти інформаційної грамотності розглядаються в контексті освіти дорослих та представлені в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, питанням медіаграмотності та розвитку критичного мислення присвячено праці Hart (1998), Worsnop (1996), Dorr (2001), Найденова (2013), Tyner (2015), Pau та Elder (2016), Frau-Meigs (2017), Krylova-Grek (2018) та інших. Питання цифрової та кіберграмотності піднімалося в працях Buckingham (2015), Krylova-Grek (2019), Burov та ін. (2020) тощо.

У психології розглядається вплив медіа на свідомість та поведінку в суспільстві (Харрис, 2002; Giles, 2003; Rutledge, 2013; Krylova-Grek, 2020) тощо. Психологічні аспекти стійкості до шахрайських дій в Інтернеті проаналізовано в працях Dawson&Thomson (2018), Dreibelbis та ін. (2018), King та ін. (2018) тощо. Поширеність методів соціальної інженерії пояснюється тим, що психіка людини є більш вразливою, ніж захисні технології, і часто злочинцям набагато простіше

отримати доступ до закритих даних через комунікацію, ніж через зламування систем захисту (Yan та ін,, 2018). Психологічні особливості вразливості користувача як потенційного об'єкта соціоінженерної атаки розглянули у своїй роботі Ванюшичева та ін. (2011). Автори зазначають, що на ступінь вразливості об'єкта впливають особисті та соціальні фактори. Автори зазначають, що на ступінь вразливості об'єкта впливають особисті та соціальні фактори. Також дослідники розкривають залежність між психологічною вразливістю суб'єкта та відкритістю інформації в його онлайн-профілі. Педагогічний аспект питань кіберграмотності представлено через пропозиції втілення розробок із кібербезпеки в навчальні курси студентів ВНЗ (Bykov та ін.,2019; Li та ін., 2019).

Віддаючи належне науковій і практичній значущості розглянутих вище наукових праць, слід однак зауважити, що питання практичного впровадження заходів із просвіти дорослих у питаннях інформаційної грамотності й досі не втрачають своєї актуальності, що й обумовило вибір напрямку нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи серію тренінгів з інформаційної грамотності, ми орієнтувалися на пересічного громадянина України, який відчуває потребу в самоосвіті, бажає отримати навички протидії технікам маніпуляцій та шахрайства в Інтернеті. Враховуючи актуальність теми, культурні та ментальні особливості українців, ми розробили та впровадили серію дистанційних занять з інформаційної грамотності.

Перед роботою над тренінгами ми врахували специфіку дистанційних занять, які полягають у відсутності face to face взаємодії, що майже зводить до мінімуму діалог та розуміння зворотної реакції під час заняття. У результаті ми розробили серію тренінгів, у яких подавався матеріал, насичений прикладами та вправами, які слухачі могли виконати з допомогою свого ґаджета протягом 5—6 хвилин в онлайн-режимі. Вибір тривалості виконання практичних завдань обумовлений тим, що паузи під час дистанційного онлайн-заняття необхідні (для виконання вправ та відповідей на питання тим, хто мав певні труднощі), але вони

повинні бути невеликими (5—6 хвилин — оптимальний час). Перед проведенням занять ми виділили типові технічні та психологічні проблеми, які можуть викликати незручності та ускладнити проведення дистанційного заняття, яке проходить онлайн. Виходячи із принципів людино-комп'ютерної взаємодії, ми підібрали зручну та безкоштовну платформу, користування якою не мало б викликати великих труднощів. Платформа Zoom зарекомендувала себе як доступний та зручний інструмент для проведення онлайн-конференцій. Завдяки можливості використовувати як голосове, так і письмове (у чаті) спілкування, вона допомагає усунути дискомфортну ситуацію дистанційної комунікації в групі серед незнайомих людей. До її переваг ми також відносимо наявність спеціальних інструментів графіки, які дозволяють підкреслювати певні елементи слайду під час онлайн-трансляції. Також платформа дає можливість поділити слухачі на групи, якщо це потрібно для організації роботи.

Використовуючи соціальні мережі, ми залучили до участі 46 осіб (подія була анонсована в мережі «Фейсбук» із посиланням на ґугл-форму). Особливістю групи був її різноманітний склад: люди різного віку та професій, яких об'єднало бажання підвищити свій рівень медійної та інформаційної грамотності. Середній вік групи становив 38 років.

Методи, які ми використовували для проведення дослідження: анкетування, збір інформації, статистична обробка даних. Перед проведенням курсу ми провели анкетування, яке дозволило виявити рівень інформаційної грамотності. Анкета включала дві частини: перевірка медійної грамотності та кіберграмотності.

Частина «Медійна грамотність» (MediaL) містила серію питань для виявлення вміння розрізнення якісних журналістських матеріалів та фейків/маніпуляцій. Серія питань включала невеликі обсяги інформації, які учасники мали віднести до колонок «Правда» чи «Фейк». У результаті 59,3 % учасників виконали більшість завдань (понад 90 %) правильно, а інші 40,7 % зробили помилки. Результати тестування показали, що учасники мають певні

труднощі в розрізненні маніпулятивних або фейкових матеріалів. Частина «Кіберграмотність» (CyberL) включала серію питань щодо безпеки роботи в Інтернеті та довіри до онлайн-комунікації, зокрема щодо фішингу, фармінгу, безпеки онлайн-платежів та онлайн-серфінгу. Результати показали, що середній рівень кіберграмотності становить 50,43 %. Тобто загальний рівень інформаційної грамотності до початку курсу дорівнював 54,8 %.

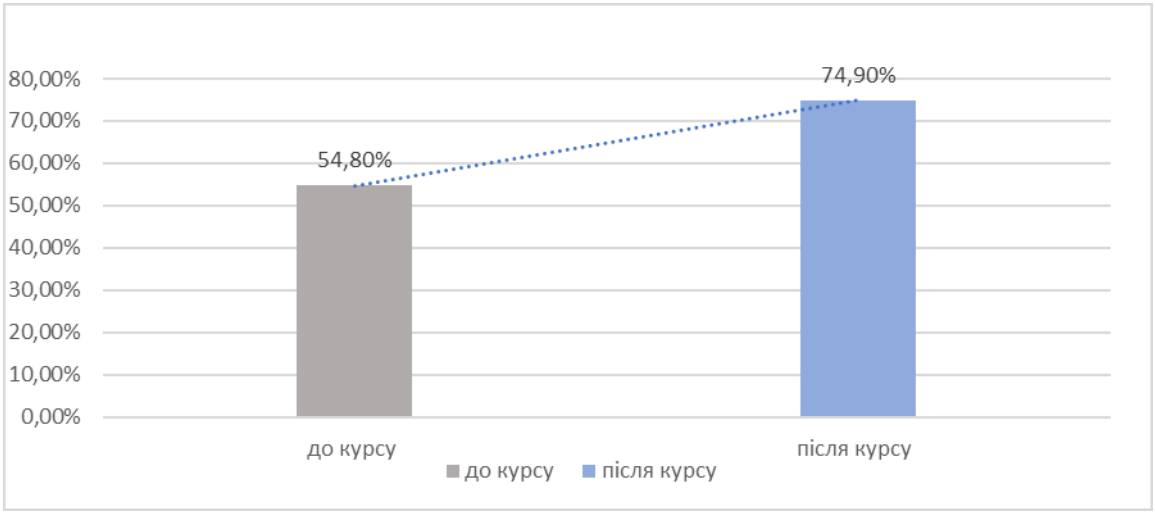
Курс складався з чотирьох занять по 1,5 години та містив наступні теми: 1) Ознаки фейків та маніпуляцій; способи перевірки інформації та валідності статистичних даних; яку думку можна вважати експертною; яка різниця між фактом та судженням; як за допомогою суджень або думок створюється недоброчесний контент із метою вплинути на свідомість читача; механізми створення та впливу дезінформації. 2) Психологічні особливості сприйняття інформації: роль емоційно-чуттєвої сфери, велика ілюзія свідомості; на які хитрощі йдуть автори фішингових листів. 3) Паралінгвістичні засоби впливу на свідомість; онлайн-інструменти для перевірки фото в Інтернеті; особливості роботи пам'яті при сприйманні та переробці інформації. 4) Соціальні мережі: що таке інформаційна бульбашка; алгоритми соціальних мереж; як мінімізувати негативні наслідки; особливості роботи файлів cookies; що таке мова ворожнечі та як протистояти хейтерству в Інтернеті.

На четвертому занятті зі слухачами проводилось анкетування, за допомогою якого ми визначали рівень інформаційної грамотності після прослуховування курсу. У результаті ми побачили, що слухачі покращили свої вміння та навички у питаннях аналізу та розпізнавання інформації: поєднання теоретичних знань та практичних навичок показало, що слухачі почали краще розрізняти фейки та маніпуляції, дізналися як захистити персональні дані та як реагувати на дії соціальних інженерів. Середній рівень інформаційної грамотності становив уже 74,9 % (мал. 1).

Кількісна обробка даних показала, що загальний середній рівень інформаційної грамотності після прослуховування курсу підвищився на 20,1 %.

Як бачимо, при врахуванні специфіки онлайн-занять, дистанційні тренінги є ефективним інструментом підвищення рівня інформаційної грамотності.

Висновки. Представлений підхід до проведення дистанційного курсу дозволив нам підтримувати цікавість в аудиторії та не перетворити заняття на монотонні лекції. Ми додатково включили актуальну інформацію про гуманітарні аспекти кібербезпеки, з якими українці стикаються чи не щодня (ілюстровані прикладами з медіапростору). Також ввели невеличкі онлайн-анкетування, на випадок, якщо учасники не мають бажання долучатись до дискусії. Також ми практикували невеликі завдання на 5—6 хвилин та тести, які можна робити в онлайн-чаті.

Мал. 1: порівняння рівняя інформаційної грамотності до та після курсу

Методом дистанційного навчання ми розв'язали наступні задачі: використали зручний спосіб комунікації для роботи з аудиторією у сучасних умовах; надали знання про техніки психологічного впливу з боку шахраїв; пояснили які методи впливу на свідомість читача використовують недоброчесні медіа. Додатковою перевагою нашого курсу є його доступність в інтернеті (у записі), що дає змогу долучитися широкому колу зацікавлених осіб.

На прикладі даного курсу ми підтвердили, що в разі необхідності дистанційний формат може бути ефективним інструментом навчання та використовуватися як альтернативна його форма. Незважаючи на відсутність безпосереднього контакту, вона дозволяє оптимізувати психологічні незручності, обумовлені специфікою дистанційного навчання. Під

психологічними незручностями ми маємо на увазі відсутність face to face контакту як з тренером, так і з іншими учасниками групи, що ускладнює комунікацію та побудову комфортного навчального середовища. Окрім іншого, ми говоримо про індивідуальні властивості групи слухачів, які через певні причини не вмикають мікрофон та камеру, що ускладнює спілкування (заважає відповідати на питання, приймати участь в обговореннях). Саме тому частина завдань передбачає використання невеличких тестів та опитувань у чаті. Описаний досвід показує, що при підготовці дистанційних курсів, які проходять в онлайн-режимі, треба враховувати зазначені психологічні особливості дорослої аудиторії та оптимізувати методи та прийоми роботи задля максимально покращення атмосфери та ефективності занять. Іншою позитивною рисою дистанційних курсів є можливість розглядати їх як частину інклюзивної освіти, оскільки такий спосіб отримання знань дозволяє людям з обмеженими можливостями набувати необхідних навичок у сучасному інформаційному світі.

Список використаних джерел

1. Buckingham, D.(2015). Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy*, 4, 21-34.

2. Burov, O., Lytvynova, S., Lavrov, E., Krylova-Grek, Yu., Orliyk, O., Petrenko, S., Shevchenko,S., Tkachenko, O. (2020). Cyber Security in Educational Networks. IHSI 2020: Intelligent Human Systems Integration. *Proceedings of the 3rd International Conference on Intelligent Human Systems. AISC*, (1131), Springer, 359-364. http://doi: 10.1007/978-3-030-39512-4_56

3. Caplan, S. (2001). Problematic Internet use and psychological well-being: Development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers Human Behavior*,18(5), 553-575.

4. Dawson, J., & Thomson, R. (2018). The Future Cybersecurity Workforce: Going Beyond Technical Skills for Successful Cyber Performance. *Frontiers in Psychology,* (9). http://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00744

5. Frau-Meigs, D. (2017). Developing a critical mind against fake news. *The UNESCO currier*, June-September. http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002523/252318e.pdf

6. Dorr, A.(2001). Media Literacy. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Vol. 14), Oxford, United Kingdom, 9494-9495.

7. Giles, D. (2003). *Media Psychology* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781410607263

8. Gurak, L. J. (2001). *Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness*. Yale University Press. USA.

9. Hart, A. (Ed.). (1998). *Teaching the Media: International Perspectives* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203810910

10. Krylova-Grek, Yu. (2018). Peculiarities of information science based on the pilot course "Psycholinguistic basics of media literacy". The13th conference reader. June 25-26, Prague. *DisCo 2018: Overcoming the Challenges and the Barriers in Open Education*. Beseda, J.; Rohlikova, L. (eds.),199-206.

11. Krylova-Grek, Yu. (2019). Psycholinguistic Aspects of Humanitarian Component of Cybersecurity Psycholinguistics. *Psycholinguistics.* Pereyaslav-Khmelnytskyi, 26(1), 199-215. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-1-199-215

12. Krylova-Grek, Yu. (2020). Mass media as a factor influencing the concepts semantic field. *Book of Abstracts of 12th ISAPL International Congress*, LeonorScliar-Cabral, Ângela Maria Vieira Pinheiro & Douglas de AraújoVilhena (orgs.), 104-105. https://cutt.ly/AEyC1b0

13. United Nations Educational, Scientifc and Cultural Organization (2013). *Media and Information Literacy Policy & Strategy Guidelines,* 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France.

14. Paul, R., Elder, L.(2016). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts & Tools* (7th edition). Foundation for Critical Thinking.

15. Reuters Institute. (2020). *Digital News Report 2020*. https://cutt.ly/IEybFPC

16. Rutledge, P. B.(2013). *Arguing for Media Psychology as a Distinct Field*. Oxford Handbook of Media Psychology, 43-58. New York: Oxford University Press.

17. Tyner, K. (2015). Trendspotting in Media Education. Toward Media Literacy: Contemporary Voices. *The Journal of Media Literacy*, 35-41. Madison, WI: National Telemedia Council.

18. Worsnop, C. M. (1996). *Assessing media work : authentic assessment in media education*. Wright Communications.

19. Васильева, И.А., Осипова, Е.М., Петрова, Н.Н. (2002). Психологические аспекты применения информационных технологий. *Вопросы психологии, (3).*

20. Найдьонова, Л.А.(2007). Перспективи розвитку медіа-освіти в контексті Болонського процесу: процесуальна модель медіа-культури. Вища освіта України. *Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти*, дод. 3, (5), 161-167.

21. Харрис, Р. (2002). *Психология массовых коммуникаций*. СПб., Питер.

References transliterated

1. Buckingham, D.(2015). Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy*, 4, 21-34.

2. Burov, O., Lytvynova, S., Lavrov, E., Krylova-Grek, Yu., Orliyk, O., Petrenko, S., Shevchenko,S., Tkachenko, O. (2020). Cyber Security in Educational Networks. IHSI 2020: Intelligent Human Systems Integration. *Proceedings of the 3rd International Conference on Intelligent Human Systems. AISC*, (1131), Springer, 359-364. http://doi: 10.1007/978-3-030-39512-4_56

3. Caplan, S. (2001). Problematic Internet use and psychological well-being: Development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument. *Computers Human Behavior*,18(5), 553-575.

4. Dawson, J., & Thomson, R. (2018). The Future Cybersecurity Workforce: Going Beyond Technical Skills for Successful Cyber Performance. *Frontiers in Psychology,* (9). http://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00744

5. Frau-Meigs, D. (2017). Developing a critical mind against fake news. *The UNESCO currier*, June-September. http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002523/252318e.pdf

6. Dorr, A.(2001). Media Literacy. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Vol. 14), Oxford, United Kingdom, 9494-9495.

7. Giles, D. (2003). *Media Psychology* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781410607263

8. Gurak, L. J. (2001). *Cyberliteracy: Navigating the Internet with Awareness*. Yale University Press. USA.

9. Hart, A. (Ed.). (1998). *Teaching the Media: International Perspectives* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203810910

10. Krylova-Grek, Yu. (2018). Peculiarities of information science based on the pilot course "Psycholinguistic basics of media literacy". The13th conference reader. June 25-26, Prague. *DisCo 2018: Overcoming the Challenges and the Barriers in Open Education*. Beseda, J.; Rohlikova, L. (eds.),199-206.

11. Krylova-Grek, Yu. (2019). Psycholinguistic Aspects of Humanitarian Component of Cybersecurity Psycholinguistics. *Psycholinguistics*. Pereyaslav-Khmelnytskyi, 26(1), 199-215. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-1-199-215

12. Krylova-Grek, Yu. (2020). Mass media as a factor influencing the concepts semantic field. *Book of Abstracts of 12th ISAPL International Congress*, LeonorScliar-Cabral, Ângela Maria Vieira Pinheiro & Douglas de AraújoVilhena (orgs.), 104-105. https://cutt.ly/AEyC1b0

13. United Nations Educational, Scientifc and Cultural Organization (2013). *Media and Information Literacy Policy & Strategy Guidelines,* 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France.

14. Paul, R., Elder, L.(2016). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts & Tools* (7th edition). Foundation for Critical Thinking.

15. Reuters Institute. (2020). *Digital News Report 2020*. https://cutt.ly/IEybFPC

16. Rutledge, P. B.(2013). *Arguing for Media Psychology as a Distinct Field*. Oxford Handbook of Media Psychology, 43-58. New York: Oxford University Press.

17. Tyner, K. (2015). Trendspotting in Media Education. Toward Media Literacy: Contemporary Voices. *The Journal of Media Literacy*, 35-41. Madison, WI: National Telemedia Council.

18. Worsnop, C. M. (1996). *Assessing media work : authentic assessment in media education*. Wright Communications.

19. Vasil'eva, I.A., Osipova, E.M., Petrova, N.N. (2002). Psihologicheskie aspekty primeneniya informacionnyh tekhnologij. *Voprosy psihologii, (3)*.

20. Naidonova, L.A.(2007). Perspektyvy rozvytku media-osvity v konteksti Bolonskoho protsesu: protsesualna model media-kultury. Vyshcha osvita Ukrainy. *Vyshcha osvita Ukrainy v konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru: monitorynh yakosti osvity*, dod. 3, (5), 161-167.

21. Harris, R. (2002). *Psihologiya massovyh kommunikacij*. SPb., Piter